

МЕТАФОРИЗАЦИЯ НА МИСЪЛТА В БЪЛГАРСКИЯ, РУСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Надежда Михайлова-Сталянова
Елена Крейчова

Задача на изследването ни е да проследи метафоризацията на лексемата *мисъл* в българския, чешкия и руския език (съответно – *мисъл*, *мысль*, *myšlenka*). Насочихме се към тези три езика поради няколко причини. От една страна, те са родствени езици (славянски), и затова тяхната съпоставка е интересна с цел да се проследят процесите на концептуализация – дали се припокриват и наблюдават ли се принципни различия. От друга страна фактът, че изследваният езиков материал включва всяка група от славянските езици (български от южнославянските, руски от източнославянските и чешки от западнославянските) може да служи за очертаване на общославянски тенденции в по-глобален мащаб.

Като метод за анализ избрахме когнитивната семантика. Тя се основава на теорията за концептуалната метафора на Лейкъф и Джонсън, представена в „Metaphors We Live By“ от 1980 г. В основата ѝ е заложено схващането, че „същността на метафората се състои в осмисляне и преживяване на явленията от един род в термините на друг род“ (Лейкъф, Джонсън 1980). Според Лейкъф метафората е „основният механизъм, чрез който ние разбираме абстрактните концепти и който ни позволява да мислим абстрактно“ (Lakoff 1992).

Концептуалната метафора неформално се определя като начин да се мисли за една област през призмата на друга, като от областта-източник (source) и пренасят в областта-мишена (target) тези когнитивни структури, в чиито термини се структурира опитът, отнасящ се до областта-източник (Кобозева 2000: 171, вж. също Kövecses 2002: 4) (други термини за областите източник и мишена са донорска и реципиентска зона – donor / receptor, вж. Taylor 2003: 133). А метафоризацията от своя страна е „най-общо казано вид „нагаждане“ на някакъв неясен образ към даден познат образ, който е лесно разбираем и се опира на нашия ежедневен опит“ (Корка 2003: 21).

Мисълта е продукт на дейността на разума, на мисленето, на разсъдението. По своята същност мислите са абстрактно явление и затова би било интересно да се проследят посоките на метафоризация, с помощта на

които трите изследвани езика ги предметяват, т.е. правят ги сетивно достъпни и предметно разбираеми. При процесите на концептуализация „не говорим за пълно отъждествяване (*между тези две зони, източник и цел – заб. моя*), а само за някои техни страни, защото два предмета си приличат само по едно или друго нещо, но само тези техни прилики, които са релевантни за определен контекст или ситуация, се възприемат като достойни за привличане на вниманието“ (Kwiatkowska 1997: 118).

В настоящото изследване ще разгледаме областите-източник, послужили за метафоризация на мисълта. Тук трябва да припомним, че „системата от конвенционални метафори е в голямата си част несъзнателна и използвана без забележимо усилие, подобно на лингвистичната система и останалата част от концептуалната ни система“ (Lakoff 2002), т.е. приведените примери са от ежедневната, стилистично немаркирана реч.

Обработката на езиковия материал експлицира следните метафорични схеми, характерни за българския, руския и чешкия език.

I. И в трите езика се наблюдава силна тенденция към предметяване на мислите, т.е. тяхното представяне като физически обекти с форма, обем, цвят, вкус или температура. Метафоричната схема МИСЛИТЕ СА ПРЕДМЕТИ е развита в следните посоки:

1) Мислите са **дребни физически предмети**, с неголям обем, които могат да се разпръснат, разхвърлят, да се подредят, съберат на едно място, да се подхвърлят, да се помръднат настрани:

бълг. *разпилени мисли, събирам си мислите, подхвърлям идея/мисъл, поддържам мисълта;*

рус. *выдвигать/поднять идею, поддерживают идею, подхватить идею;*

чеш. *hodit/přenášet své myšlenky na papír, hodit myšlenky za hlavu, skládat myšlenky.*

2) Те също така са **предмети, които могат да се подредят, класифицират, да бъдат организирани в определен ред или йерархия:**

бълг. *подреждам си мислите, разхвърляни мисли;*

чеш. *srovnat si myšlenky v hlavě, utřídit myšlenky v hlavě, soustředit své myšlenky, neuspořádané myšlenky.*

3) Като всички физически предмети, те могат да **се хванат с ръка:**

бълг. *хващам се за мисълта, не мога да ти хвана мисълта;*

чеш. *chopit se myšlenky, pevně se držet myšlenky.*

4) Мислите **притежават цвят**, като в езика липсва палитрата от цветове, мислите имат само светъл или тъмен цвят. Светлият никога не е конкретизиран (**бели мисли, *bílé myšlenky*), докато тъмните могат да са точно

определени като черни, като в чешки език не се срещаме със **světlé myšlenky*:

бълг. *тъмни/черни мисли, светли мисли*;
 рус. *тёмная/чёрная мысль, светлая мысль*;
 чеш. *černé myšlenky*.

5) Мислите имат и определен вкус, като в българския могат да са само горчиви, а в руски – сладки и горчиви. И в двата езика не се посочват други вкусови характеристики (**кисели/солени мисли*).

бълг. *горчиви мисли*;
 рус. *горькие мысли, сладкие мысли*.

6) Следващата физическата характеристика на мислите е теглото:

бълг. *тежат ми мисли за нещо, тежки мисли*;
 рус. *тяжёлые мысли, лёгкие мысли*;
 чеш. *zahnat těžké myšlenky, lehká myšlenka*.

7) Те отделят светлина (бълг. *блестяща мисъл, рус. мне мелькнула мысль, блестящая мысль, чеш. bleskla mi hlavou myšlenka*) и топлина (бълг. *мисълта ме топли, рус. мысли согревают, чеш. myšlenky hřejí*).

8) Мислите притежават физическа сила, като тя е винаги експлицирана като такава с голям интеситет – те са мощни, силни, могъщи:

бълг. *сила на мисълта*;
 рус. *мощная мысль, сильная мысль, могучая мысль*;
 чеш. *silná myšlenka*.

9) Като интересен атрибут на неодушевените предмети Е. Кобозева посочва температурата на мислите, която може да е висока или ниска: *горячая, холодная, жгучая мысль*. Тази посока на метафоризация на мисълта не се открива в българския и чешкия език и представлява специфика на руския.

II. Следваща посока, която откриваме при концептуализацията на мислите в трите езика, е представянето им като **предмети, които притежаваме**. Можем да ги намерим, да ги загубим, но и да ги отхвърлим, да се откажем от тях. Можем да ги откраднем, да ги присвоим, да ги заимстваме от някого. Е. Кобозева определя мислите като отчуждаема собственост и като човешка принадлежност (Кобозева 2000: 175). От тези предметни отношения невъзможни са единствено подаряването и даването на мислите назаем. От това следва, че те са нещо много ценно за техния притежател. Бихме открили следваща метафорична схема **МИСЛИТЕ СА ЦЕННИ ПРЕДМЕТИ**:

бълг. *губя мисълта си, ценна мисъл, мисълта принадлежи на някого, открадвам нечия идея*;
 рус. *отказаться от мысли, мысль принадлежит нам, потерять мысль, ценная мысль*;

чеш. *vzdát se myšlenky, opustit myšlenku, ukrást myšlenky, ztratit myšlenku, myšlenky patří někomu.*

По-нататъшна специализация на тази метафора бихме могли да търсим в посока **МИСЛИТЕ СА СТОКА**, която може да се купи или продаде (за това вж. и Кобозева 2000: 175)

Изследваният материал показва и метафора **МИСЪЛТА Е НИШКА**. При тази схема виждаме следната посока на предметяване – акцентът на концептуализацията не е върху функцията на нишката като конец за зашиване или като съставна част на платно, а върху предметните ѝ характеристики. Тук са експлицирани свойствата, които притежават нишката или конецът – да се заплитат, да се разплитат, да се развоят, да се късат. Нишката може да бъде използвана и като пътеводител, като ориентир за откриване на път или правилна посока. Подобно и при мисловните процеси, ако се изгуби или разкъса нишката, се намалява степента на разбиране:

бълг. *развивам мисълта си, заплетена мисъл, накъсана мисъл, губя нишката на мисълта, оплитам се в мислите си, оплитам се „не разбирам, не схващам“;*

чеш. *rozuzlit zamotané myšlenky, zamotat se „не разбирам, не схващам“, rozvinout myšlenku.*

Следващи детайли на тенденцията към предметяване на мислите откриваме в схемата **МИСЛИТЕ СА ПИСАН ТЕКСТ / КНИГА**:

бълг. *чета нечи мисли;*

рус. *научитесь «читать» мысли;*

чеш. *číst něčí myšlenky.*

МИСЪЛТА Е ОСТРИЕ – нож или бръснач. Тук се набляга не на функцията на острието да разрязва различни повърхности, а се подчертава основната му физическа характеристика – остротата. Подобно на всяко острие – нож, бръснач, брадва и под., колкото мисълта е по-остра, толкова е по-ефективна, т.е. тя е по-съдържателна, смислена, адекватна. И обратно – ако човек не притежава остри мисли, тогава той е тъп (бълг. *тъп човек*, рус. *тупой человек*, чеш. *tupec*) – т.е. глупав, неспособен да разсъждава:

бълг. *мисъл като бръснач, остра мисъл;*

рус. *острая мысль, тупая мысль;*

чеш. *myšlenka ostrá jak břitva, jak čepel ostrá myšlenka.*

МИСЛИТЕ СА СГРАДИ, а мисленето е стросж. В тази метафора мисленето е представено като процес на изграждане, в който са включени всички възможни фази – полагане на основа, надграждане, доизграждане, слагане на подпори и под.:

бълг. *основавам идеята си на..., умение да си построиш мисълта, крепи ме само мисълта;*

рус. *строить свои мысли, человек строит мысли быстро;*

чеш. *stavět myšlenky na myšlenkách druhých, zakládat své myšlenky na něčem.*

МИСЛИТЕ СА ТЕЧНОСТИ, а процесът на мислене е процес на преливане на течности. В тази метафора от една страна мислите са течности, в които субектът им може да се намира, подобно на потапяне, гмуркане или къпане в някакъв контейнер, басейн, вана или под. От друга страна, мислите се представят като движеща се вода – река, поток, порой, те текат гладко, изливат се, може да се наляят от един човек на друг, да се наляят в нечия глава:

бълг. *потънал в мисли, изливам мислите си, поток на мисълта, наливам в нечия глава, мисълта му тече гладко, мислите текат в посока на...;*

рус. *углублённый в мысли, мысли текут в верном направлении, мысли текут потоком, поток мысли, в мысли погружаться;*

чеш. *proud myšlenek, myšlenky tečou, tok myšlenek, myšlenky plynou dále, myšlenky proudí hlavou.*

Мислите могат, подобно на водните басейни, да са **плитки и дълбоки**. Е. Кобозева причислява дълбочината към линейните размери на физическия обект мисъл (Кобозева 2000: 174): рус. *глубокие мысли*, чеш. *hluboké myšlenky*.

Колкото са по-дълбоки мислите, толкова те са по-ценни и съответно – смислени. Ако са плитки, или човекът, на когото принадлежат, е плиткоумен, т.е. те или субектът им са глупави, безсъдържателни. В български няма **дълбоки мисли*, в никой от изследваните езици не намираме характеристика **плитки мисли*, но тези характеристики се приписват на носителите им: бълг. *плиткоумен х дълбокомислен човек*; чеш. *hlubokomyslný člověk*.

Интересна посока на опредмятвяване на мисълта предлага чешкият език. Тук **МИСЪЛТА Е МУЗИКА**: *nechat v sobě doznít myšlenky*.

III. Като единствено място на съществуване на мислите езикът посочва главата. ГЛАВАТА Е КОНТЕЙНЕР НА МИСЛИТЕ, като тя представлява затворено, ограничено пространство, в което са локализирани мисловните процеси:

бълг. *много мисли минаха през главата ми, в главата ми се завъртяха немалко мисли, главата ми се изпълваше с мисли, в главата ми бушуваше буря от мисли, тая глава, в която влизат добри мисли, ако майката поддържа в главата си мисли, извикваше в главата му някои мисли;*

рус. *голова полна мыслями, в голове его крутились три мысли, мысли бродят в голове, мысли рождались в голове, мне в голову лезут его мысли;*

чеш. *hlavou se mi klubala myšlenka, v hlavě se nám rodí myšlenky, usadily se mi myšlenky v hlavě, srovnat si myšlenky v hlavě.*

В главата мислите не само съществуват статично, те са в непрекъснато движение, което може да бъде няколко вида: може да бъде хаотично или в определена посока (най-често в кръг), също така може да бъде повтарящо се, циклично:

бълг. *в главата ви кръжат тревожни мисли, в главата му се зароиха мисли, мисъл след мисъл се образуват и пробягват в главата му, мислите ми се връщат към...;*

рус. *в голове кружатся мысли;*

чеш. *vířily mi v hlavě myšlenky, myšlenky se vracejí, myšlenky stále přicházejí, přetáčet neveselé myšlenky v hlavě.*

Движението на мислите може да бъде извършено с висока скорост или плавно, като се оприличава на човешка физическа активност, напр. бягане и ходене:

бълг. *мисли нахлуха в главата;*

рус. *вопреки бродившей в голове мысли;*

чеш. *honí se mi myšlenky v hlavě, myšlenky v hlavě běží jedna za druhou, myšlenky mi odbíhají, pomalu se vkrádá myšlenka, myšlenky prolétají hlavou.*

IV. Друга посока на метафоризация, донякъде противоположна на описаната по-горе, е отъждествяването на мислите със живи същества, които преминават през всички фази на живота – раждане, живот, смърт, дори възкресение. Метафоричната схема тук е **МИСЛИТЕ СА ЖИВИ СЪЩЕСТВА**:

бълг. *мисълта се заражда / пуска корен / отмира / остава погребана, възкресявам мисълта за...;*

рус. *мысли зарождаются, мысли умирают;*

чеш. *zrození myšlenky, myšlenka se zrodí, pohřbit myšlenku na..., vzkřísit myšlenku.*

По-нататъшно профилиране на тази схема виждаме в метафората **МИСЛИТЕ СА РАСТЕНИЯ**, които имат свои корени, дават плодове, растат, зреят и др.:

бълг. *мислите се зараждат / пускат корени / зреят / дават плод, в главата ми се зародиха мисли, мисълта се корени в..., в мен назрява мисълта;*

рус. *корни мысли, мысли растут, плод мысли;*

чеш. *myšlenka se zrodí a zakoření, myšlenky zrají, myšlenka myšlenkou umírá, plodná myšlenka, zralá myšlenka.*

Мислите са живи същества с агресивно поведение. „Мисълта е целенасочен деятел, стремящ се да завладее обекта“ (Кобозева 2000: 176). Това поведение може да се определи от една страна като настъпление, завладяване, обсебване, мислите са с агресивно поведение, което е неконтролируемо, трудно може да бъде обуздано и канализирано. Агресивното поведение с цел обсебване на субекта на мислите можем да определим с метафората **МИСЛИТЕ СА ДЕМОНИ:**

бълг. *мислите ме мъчат / човъркат / тормозят / въртят ме на изгарящия си огън, натрапчиви мисли, мисълта не ми дава покой, изведнъж сякаш лоши мисли нахлуха в главата, бушуват едни нови мисли в главата, мисли, които се блъскат в главата;*

рус. *мучительные мысли, мне не дают покоя мысли, мысли тормозят;*

чеш. *popadaly nás černé myšlenky, pronásledovaly mě černé myšlenky, myšlenky vládnou neomezenou mocí, myšlenky mě přepadají.*

От друга страна можем да определим поведението на мислите като натрапчиво и досадно присъствие:

бълг. *досадни мисли, натрапчиви мисли;*

рус. *досадные мысли;*

чеш. *nukavé myšlenky, vtravé myšlenky, myšlenky mi nedají pokoj, myšlenky mě zlobí/trápí, neodbytně se mi vnucuje myšlenka.*

Приведеният езиков материал доказва, че мисълта в българския, руския и чешкия език се концептуализира по сходен начин. Процесът на нейната метафоризация протича в идентични посоки – наблюдават се паралелни тенденции към опредметяване и анимизация, като минимални разлики се откриват единствено в детайлизирането на определени метафори. Обяснение на тези факти можем да търсим най-вече в близкото родство между изследваните езици, както и в сходния културен опит на етносите, който от своя страна обуславя концептуализацията на околния свят.

Литература:

- Кобозева 2000: КОБОЗЕВА, Ирина: *Лингвистическая семантика*. Москва, 2000.
- Копка 2003: КОПКА, Sonia: *Rzucac – co, czym, kto, kogo?* Universitas, 2003.
- Kövecses 2002: KÖVECSES, Zoltán: *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2002.

- Kwiatkowska 1997: KWIATKOWSKA, Alina: *The Visio-Spatial Determinants of Natural Language*. Łódź, 1997.
- Lakoff 1992: LAKOFF, George: *The Contemporary Theory of Metaphor*. In: http://www.ac.wvu.edu/~market/semiotic/lkof_met.html.
- Лейкѡф, Джонсън 1990: ЛАКОФФ, Джордж – ДЖОНСОН, Марк: *Метафоры, которыми мы живем*. In: Теория метафоры. Москва, 1990, с. 387–415.
- Taylor 2003: TAYLOR, John R.: *Oxford Textbooks in Linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 2003.